

Ідеал людини в українських погребових казаннях XVII століття

Погребові казання XVII століття інформують і про літературні смаки, і про ідеал людини того часу. Вона, згідно з казаннями, мала бути побожна, з чеснотами, воцеровлена, якісно виконувати свої обов'язки, захищати Вітчизну. Людина у промовах першої половини століття часто виступає як втілення сарматського ідеалу.

Ключові слова: погребові казання, ідеал людини, сарматський ідеал, бароко.

Matushek O. Ideal of person in Ukrainian funeral sermons of XVIIth century

Funeral sermons of the XVIIth century inform both about literary tastes and the ideal person of that time. Person of the Baroque times, according to sermons, had to be devout, with virtues, must go to church, to fulfill their responsibilities, to protect the homeland. The person often portrays as the embodiment of Sarmatian ideal in the speeches of the first half of the XVIIth century.

Keywords: funeral sermons, ideal of man, Sarmatian ideal, sermon, Baroque.

Іоанікій Галятовський у трактаті «Наука, альбо способ зложення казання» радив проповідникам виголошувати промову на похороні, оскільки «кгда умрет вірний і побожний чоловік» варто «хвалити його побожне житіє і вилічати цноти, жеби, тоє чуючи, іншіі люде жили побожне, в цнотах ся кохали і през свої цноти могли неба доступити» [Галятовський 1987: 117]. Наше завдання: реконструювати ідеал людини, закладений в погребових казаннях українських авторів XVII століття, а саме – Касіяна Саковича, Мелетія Смотрицького, Петра Могилы, Захарії Копистенського, Кирила Транквіліона Ставровецького, Ігнатія Старушича, Лазаря Барановича, Антонія Радивиловського.

Казання погребові з'являються в літературі Київської митрополії в 20-ті роки XVII століття. Ці проповіді були частиною

ритуалу поховання людини. Очевидно, що появі таких текстів сприяла суспільна мода на виголошення промов на похороні. Джерелом таких казань був як католицький, так і протестантський захід.

На жаль, українські літературознавці спорадично цікавилися лише деякими з цих текстів. Зокрема, С. Маслов розглянув Казання Мелетія Смотрицького, присвячене Леонтію Карповичу [Маслов 1908], а М. Возняк опублікував проповідь «Поученіє при погребѣ Софіей княгыні Чарторыской» Лаврентія Зизанія та порівняв його з текстом Захарії Копистенського, визначивши їх структуру й західні джерела [Возняк 1908]. Т. Трофименко зробила загальний огляд погребових казань на тлі української проповіді першої половини XVII століття [Трофименко 2014: 162 – 165]. Польська дослідниця А. Новак на матеріалі православного жалобного письменства України й Білорусі студювала філософсько-богословські проблеми вічності й дочасності, гріха й покути, життя й смерті та ін. [Nowak: 2008].

У Польщі ці промови мали дві різні форми. З одного боку, це були догматично-апологетичні розважання. У XVI столітті авторами таких жалобних текстів були Гродзіцький та Верещинський. З другого боку, інший тип погребових промов мав похвальний елемент, тобто це були панегірики. Так писали Поводовській, Бялобжескій і Скарга, а також Старовольський і Бірковський [Brzozowski 1975: 388].

Панегірик – жанр, відомий в літературі ще з античних часів. Християнські автори запозичили його й об'єктом похвал зробили спочатку мучеників за віру, а згодом і всіх святих. Серед християнських письменників, що вдало працювали у цьому жанрі, були Григорій Назіанзин, Василій Великий та Амвросій Медіоланський. Теоретичною основою польських панегіриків священник Мечислав Бжозовскі називає працю Гермогена «Прогимнасмата», що була перекладена латиною й видана Присціаном під назвою «De praexercitamentis rhetoricis, quae Graeci progymnasmata vocant» [Brzozowski 1975: 408]. Загальна схема панегірика, за Гермогеном, включала кілька пунктів. Хвалити людину треба було «від народу, країни, роду, народження, середовища, виховання, природи душі й тіла; занять, цнот, зовнішніх обставин, від часу, в котрій жила людина; від якості

смерті; від того, що прийшло по смерті; з порівняння» [Brzozowski 1975: 408].

В українських погребових промовах зв'язок з польськими католицькими джерелами простежується протягом усього XVII століття. Теоретичний виклад про похоронну промову дає «Наука» Іоанкія Галятовського. Для автора це – тематичне казання, тема якого береться з Біблії, ексордіум містить роздуми про смерть, нарація – панегіричні вихваляння; конклюдія – прощання померлого з близькими людьми. На конкретних прикладах Галятовський показує, від яких топосів можна вибудовувати кожна з частин. Скажімо, джерелами для мікророздумів можуть бути теми смерті, світ-хамелеон, надія людини в Бозі, життя-біг, духовної зброї. Якщо казання задумується як панегірик, тоді нарація може будуватися «від шляхетства», «від прізвиська», «від імені», «з герба або гельма», «від віку», «від життя людини певного стану, статі й роду занять», «від часу», «від місця». Галятовський перераховує цноти, за які треба хвалити, – до церкви ходив, проповідь слухав, убогим ялмужну давав, сповідався, причащався, мав надію на Бога, був терпеливим, послушним, слухав старших [Галятовський 1987].

Очевидно, українські проповідники черпали і з католицьких зразків, і з місцевих теоретичних праць з риторики та гомілетики. З того, що реконструювали М. Стратій, В. Литвинов та В. Андрушко, є підстави констатувати: курси Києво-Могилянської колегії в XVII столітті включали розділ про похоронні промови. Такі частини є у підручниках з красномовства «Janua oratoriae» (1677), «Rhetor goxolanus» (1689 – 90) Іоанкія Валявського [Стратій 1982: 14, 19] та інших.

Українські погребові казання можна поділити на дві групи за критерієм наявності/відсутності реального об'єкта зображення. Відтак перша група таких проповідей стосується універсальної ситуації похорону, ці проповіді є зразками текстів такого типу й виконують функцію прикладів для казної. Тексти другої групи присвячені реальній жалобній події й мають реального адресата.

Універсальні зразки для проповідників написали Касіян Сакович, Кирило Транквіліон Ставровецький, Іоанкія Галятовський, Лазар Баранович.

Перший з таких текстів – проповідь «Матеріал для учинення подякованя при погребѣ якого зацного человека» (1622) – належить Касіяну Саковичу [Сакович 1886]. Автор за допомогою різних прийомів виписує образ ідеальної людини свого часу й ті сфери, де вона може себе виявити з найкращого боку. Розгортаючи загальну сцену жалю за померлим, Касіян Сакович вдається до риторичного засобу розділення цілого. Він називає людей, що сумують за померлим, і добрі справи покійника для них. При цьому проповідник вважав за потрібне згадати сім'ю, коло приятелів, державу, церкву, всіх потребуючих. Вже на початку він окреслює свій текст як зразок, який може зазнавати розширення або згортання («мало што придавши або унявши») з боку того, хто використає його для наслідування. Оцінювати людину Касіян Сакович радить за добрими справами: «змерлого sprawy, дѣлности, услугованя, и доброе заховане его ку каждому» [Сакович 1886: 42].

Не важко помітити, що автор сповідує «сарматську філософію», виділивши її ідеї як пункти характеристики померлого – благородство походження й старожитність дому, добра слава в краї, повіті, країні, чужих землях; належність до лицарського роду, що зафіксовано в літописах. Проповідник радив у цьому плані також згадати пращурів померлого як мужів високого стану й достоїнства; справи, що свідчили б про його лицарську славу. Однією з головних із них він називає захист Вітчизни.

В останню чверть XVI століття католицька церква внесла корективи в жанр надгробного казання. 1575 року була опублікована інструкція для проповідників «Acta Ecclesiae Mediolanensis», яка містила поради щодо погребових казань. Церква рекомендувала не виголошувати похвальні промови на честь померлого. Це дозволялося робити тільки з дозволу єпископа. Натомість бажано було розгортати у надгробних промовах теми кінечності людського життя, готовності до прийняття смерті й т. ін. [Panuś 2007: 235]. Для православних авторів ці поради не мали нормативного й обов'язкового характеру, але вони впливали на східну проповідь через зразки, на які вона орієнтувалася.

Найкраще «почув» поради Медіоланського собору Кирило Транквіліон Ставровецький. «Поученіє на преставленіє вѣрнаго

чловѣка, надгробное сѣло душе полезно» [Транквіліон 1619: 170 – 176 зв], що увійшло до «Євангелія Учительного» (1619), має метатеоретичний характер, оскільки є зразком «надгробної промови», не присвяченої певній людині. Священики, прочитавши текст, могли наслідувати казнодію, скориставшись його напрацюваннями.

В останній проповіді з «Євангелія Учительного» проповідник розгортає тему марноти марнот і гріховності людини. Текст починають два епіграфи: перший – з Еклезіаста про плач і веселість, смерть і буття, смерть як сон. Другий з Євангелія від Іоана – про тимчасове й вічне життя та тимчасову й вічну смерть. Далі йде уривок з названого Євангелія (зачало 16) про загальне воскресіння й суд Божий.

Повчання отця Кирила складається з трьох частин, які присвячені: перше – темам марноти теперішнього віку й смерті грішника; друге – темі долі праведника на тому світі; третє – темі загального воскресіння. У першій частині проповідник розвиває ідею рівності людей всіх станів і родів діяльності перед смертю. Проповідник називає царів, воїнство, князів, пияків, тиранів, катів, прихильників дорогого вбрання, коштовностей і парфумів, молодих, старих, риторів, мудреців. Автор опредмечує й деталізує загальні поняття – люди, світ, багатство й т. ін. Проповідь відрізняється картинністю й візуальністю. Транквіліон Ставровецький малює прихід грішника на той світ. Це – натуралістична картинка, упорядкована за бінарними опозиціями, тобто автор змальовує, що грішник побачить спереду й позаду себе, зліва й справа, над головою й під ногами. Далі проповідник з різних боків характеризує «смерть». По-перше, це – персоніфікована істота (злодій, лев, готовий пожерти, лев неситий) з ампліфікованим портретом. Проповідник дає приклади людей, які не думали про смерть: допотопне людство, содомляни, Датан з Авіроном, Авесалом, Єзавель. По-друге, це послідовність дій для людини, яка відійшла. Кінцевий пункт подорожі грішника – вічна темниця. Зрозуміло, що емоція страху є головною в дискурсі Транквіліона Ставровецького, який намагається викликати в читачі огиду до гріха як підстави для вічної смерті. Бажаний етичний результат для проповідника – плекання чеснот його прихожанами та покаяння грішників.

У другій частині також використаний мотив подорожі та топос дороги. Смерть праведника – це ворота від тління до нетління. Вона супроводжується радістю переходу від гріха до небесного Єрусалима. Вона легка, бо ангели Божі знаходяться поряд. Це – дорога з землі на небо, до престолу трипостасного Бога, зустріч з ним, отримання благословення й подорож до місць світлих і спокійних, святе ангельське цілування, радісна зустріч з праведниками. Засновки для такого фіналу – брати участь у церковних таїнствах покаяння, оливопомазання, тайні Святої Євхаристії. Людина в тексті постає в образі подорожнього, цей світ названий готелем, з якого смерть виганяє людину. Основні опозиції тексту: «дочасності й вічності», «земної хатини й небесного града», «тління й нетління», «пітьми й світла», «землі й неба».

Третя частина – емоційна й переконлива динамічна картина останнього суду, що містить появу праведного Судді Господа Ісуса Христа; загальне воскресіння за допомогою ангелів; групування на праведників і грішників; побачення людей у межах групи; розміщення праворуч і ліворуч від Бога. Вердикт Судді. Грішники потраплять у геєнське море. Прикликання праведників Богом, заповідання їм наслідувати Царство Небесне, перебування у Царстві небесному разом з Богом у радості й славі. Завершується казання молитовним закликком прагнути цього.

Кирило Транквіліон Ставровецький мав послідовників у такого роду розважаннях. Це – «Казання погребное в посполитості над умершим» [Євхологій 1646]. Воно уведене в «Требник» Петра Могили, виданий 1646 року. Більша частина казання відповідає темі епіграфа з книги пророка Єремії та розгортає тему смерті. Казання насичене різними прикладами як з Біблії, так і з античних джерел (Сенека й Плутарх). Автор посилається також на твори Іоана Дамаскіна, Григорія Ніського, апостола Павла, царя Давида та ін. авторів.

Автор казання радить вихвалити померлого виключно як людину воцерковлену, яка трималася православ'я, а це є засадою для досягнення Царства Небесного й, ширше, – спасіння; розвивала таланти, дані Богом; часто й щиро каялася на сповіді. Закінчується казання молитвою за померлого з проханням прийняти його душу.

Така ж загальна проповідь є і у Лазаря Барановича у «Трубах» (1674) [Баранович 1674 а]. Це теж розважання на тему

смерті посполитого. Її основна думка – «Пам'ятай про смерть». Тему смерті Лазар Баранович поєднує з темою відкуплення, наголошуючи, що для цього однаково важливі як справи, так і віра.

Епіграф до проповіді на похорон священника [Баранович 1674 б] задає головну думку тексту: «Образы бывайте стаду, явлшуся Пастырей начальнику, пріймете неоувядаемый славы вѣнецъ» [Баранович 1674 б: 315]. Спочатку проповідник нагадує реципієнтам про марнотність і кінечність життя відомими топосами, називаючи його комедією, виставою, торжищем, полюванням, війною та вітром.

У тексті вибудовується типовий образ пастиря, який є носієм новозавітного етичного ідеалу, а відтак і зразком для наслідування в чистоті й непорочності, послусі, терпінні, тверезості, нехтуванні матеріальними цінностями. Корпус текстів, на які посилається автор, представлений чотирма євангеліями та посланнями святих апостолів.

Баранович наголошує, що померлий священник вірою і справами досягнув Царства Небесного. До категорії «справ» казnodія відносить суспільну діяльність, яка пов'язується з тривалістю життя: «Всякій санъ краткость живота своего себѣ измѣряеть: Кто Скипетромъ, кто Жезлом, кто Булавою» [Баранович 1674 б: 316].

У проповіді через риторичні прийоми євангельський матеріал набуває доказової сили, при цьому частина смислу в текст інтегрується з культурної традиції. За посередництвом образу священника відбувається перенесення новозавітного етичного ідеалу в площину морально-етичних цінностей українського суспільства другої половини XVII століття.

Таким чином, це були проповіді, що не присвячені конкретній людині. Вони мають узагальнюючий характер та свідчать про автора як про ритора або гомілета, що радив, як і що сказати на похороні посполитої людини або священника.

Погребові казання, присвячені певній особі, відомі в Україні з першої чверті XVII століття. Це – «Поученіє при погребѣ Софіей княгнінї Чарторьской» (1618) Лаврентія Зизанія, «Kazania na pogrzebie Wasila Wasilewicza Galiczyna» (1619) за авторством Леонтія Карповича; «Казанье на честный погреб Леонтія

Карповича» (1620) Мелетія Смотрицького, його польськомовна редакція «Kazanie na pogrzeb Leontego Karpowicza» (1620); «Казанье на честном погребѣ блаженног мужа Елисея Плетенецького» (1624) Захарії Копистенського. Практично всі ці тексти містять панегіричний елемент.

На «Казанні» Мелетія Смотрицького [Смотрицький 1620] помітний вплив і віленської погребової культури, і освіта автора, здобута в європейських академіях та університетах. Вже у назві, як було заведено в польсько-литовських виданнях, назване ім'я та посада померлого: «Отца Леонтия Карповича, номината Єпископа Володимирского и Берестийского: архимандрита Виленского» [Смотрицький 1620: титул]. Тут же є й інформанти щодо автора проповіді, місця (Вільно) й часу її виголошення (року 1620, листопада, дня 2).

Казання має два епіграфи: 1) цитата зі 111 псалма Давидовго «Во память вѣчную будетъ Праведник, от слуша неубоиться» [Смотрицький 1620: 121]; 2) з книги Премудрості Соломонової. Перед проповіддю вміщено присвяту митрополиту Київському Йову Борецькому. У вступі – роздуми про Всесильність Бога й тему смерті у стилі християнського оптимізму: «Якъ людемь смутное, але якъ благочестивымъ оутѣшноє преставленіє» [Смотрицький 1620: 128]. Завдання проповідника – нагадати про «несмертельни цноты» померлого.

«Казання на погреб Леонтія Карповича» містить ознаки як текстів такого жанру католицьких авторів, так і протестантських. Мелетій Смотрицький, слідуючи католицьким правилам, вміщує довгу рефлексію з приводу життя і смерті. Життя автор диференціює на життя реальне; життя ласки й життя слави. Ця схема працює й у другій – панегіричній – частині проповіді. Мелетій Смотрицький підкреслює, що Леонтій Карпович народився від благочестивих і побожних батьків, є сином священника, походить зі шляхетської родини Пінського повіту, перебував у в'язниці через видання полемічного твору. Багатство біографічних даних було характерне для протестантських погребових казань, які часто слугують і тепер основним джерелом життєпису певних людей.

На рівні «життя ласки» виділяється як головна подія – хрещення. На рівні «життя слави» відзначається достоїнство ієрея та обов'язки архімандрита. Автор ідеалізує його і навіть сакралізує, підкреслюючи, що не перебільшує в характеристиках. Отець Леонтій «мужь святъ», «пречестный учитель», «ув Ђ нчаний короною Исповѣдниковъ і Мучениковъ» [Смотрицький 1620 129]. Він – сповідник самою істотою, а мученик через перебування у в'язниці. Померлий отримує похвалу за побожне й боголюбиве життя, яке пройшло у Богоспількуванні через постійну молитву й читання. Мелетій Смотрицький показує отця Леонтія як взірць аскетичного способу життя й наголошує на його цнотах, показуючи, що він пішов за Христом, обравши чернече життя. Часто, як і в польських панегіриках, Мелетій Смотрицький ампліфікує позитивні якості чи цноти померлого: «духовень, прикладный, оучительный, ц Ђ ломудрий, братолюбивий, снисходительный» [Смотрицький 1620: 143]. Час від часу автор намагається підкреслити, що не може висловити належним чином всього доброго, що зробив о. Леонтій. Погана слава не торкалася померлого, а про хорошу можуть свідчити прихожани, монастирська братія, мешканці Вільна. Прославлення Леонтія Карповича йде за його діяльністю ієрея, а саме – він повчав, як усно, так і письмово, був добрим пастирем, ніщо не заважало йому відправляти священничий обов'язок (ні слабкість здоров'я, ні холод, ні негода). Як архімандрит він був зразком для братії у звичаях, побожності, чистоті життя. Біля нього гуртувалися, як біля батька. Був справедливий, гідний місця архімандрита. Залишив славу засновника монастирів.

Автор називає його взірцем готовності до смерті – він причастився Христових тайн. Утішителькою його була Діва Марія, а надією – Ісус Христос. Помер як праведник. У кінці автор використовує апокаліптичну топіку, згадуючи Царство Небесне як місце перебування цього праведника й називаючи Леонтія Карповича «дѣлателем Господня жатвы» [Смотрицький 1620: 153], а ченців – його духовними синами. Очевидно, що постійна молитва, аскетичний спосіб життя, ретельне виконання обов'язків ієрея та настоятеля монастиря, проповідницька діяльність, величезний

авторитет ще за життя створили сприйняття отця як небесного чоловіка. Він був похований у Свято-Духовому храмі, але канонізація так і не відбулася. Отже, у цій проповіді є і розважання, й біографічні дані, й похвала.

«Казанье на честном погребѣ блаженного мужа Єлисея Плетенецького» за авторством Захарії Копистенського побудоване як тематична алегорична проповідь. Вона починається з епіграфа двома мовами (грецькою та слов'янською), що взятий з зачала 14 Четвертої книги Царів: «Єлісей разболѣся болѣзнію своєю, єю же и оумре, и снийде к нему Іоась царь Израилевъ, и плакася надъ лицемъ его, и рече: Отче, Отче, колеснице Израилева и снузнику єя» [Копистенський 1924: 111]. Паралель «пророк Єлисей – архіандрит Єлисей» декларується у вступі й розгортається протягом усього казання. У тексті чітко виділені три частини: перша – плач над померлим, друга – похвала отцю Єлисею Плетенецькому, третя – прощання з померлим. Першу частину казання автор писав під гаслом: «Пам'ятай про смерть і готуйся до неї». Друга частина показує отця Єлисея як людину, гідну похвали за критерієм шляхетства, яке Захарія Копистенський розуміє і пояснює в духовному плані, ніби іронізуючи з тих, хто хизується таким походженням. Автор стверджує, що шляхетство для людини полягає у збереженні образу і подоби Божої, дотриманні православної батьківської віри, обізнаності в філософії й богослов'ї, опірності до гріхів. Далі автор виділяє чесноти, за які померлий достойний похвали. Він був отцем народів; ієреєм, що дбав про паству та якісно виконував свої обов'язки; виростив духовних синів; вів побожне життя. Проповідник від загальної схеми похвали переходить до подій життя померлого, називаючи його перебування у лаврі, активну участь у її розбудові та у «помноженю всего Православія» [Копистенський 1924: 113]. Головними здобутками в старості для Єлисея Плетенецького стали заснування лаврської друкарні в Києві та папірні в Радомишлю. Кар'єра архіандрита, за проповіддю, для Єлисея Плетенецького почалася 1595 року в Пінську, в «монастиру Лѣщинском» [Копистенський 1924: 119]. Архіандритом Печерським він став у вересні 1599 року, де й прожив 25 літ, прославивши це місце. Всього ж печерський архіандрит прожив 70 років. Проповідник

хвалить о. Єлисея за святе праведне повздержне життя, виконання ним церковного правила. Як окремий пункт автор виділяє пам'ятання архімандрита про смерть і підготовку до неї (зробив собі труну й надгробок). Вчинком, вартим уваги казної, є прийняття Єлисеєм Плетенецьким великої схими, внаслідок чого було змінено його ім'я на Євфимій. Важливою діяльністю архімандрита називається підготовка проповідників. Як позитивний вчинок померлого визначається призначення ним наступника на посаду архімандрита. Захарія Копистенський наголошує на тому, що покійний був добрим управителем церкви й монастиря. Третя частина казання присвячена прощанню з померлим. Проповідник називає тих, хто це робить, спочатку згадуючи духовних осіб, а далі – світських. При цьому автор радить усім пам'ятати про смерть. Прикінцева частина проповіді – це прохання до Бога за упокоєння о. Єлисея з усіма святими, за перебування його по Страшному суді з праведниками, за Вічне життя для нього, Вінець і Царство небесне [Копистенський 1924: 125].

Ігнатій Оксенович Старушич виголосив 1641 року панегірик на погребі князя Ілії Святополка-Четвертинського. «Казанье погребовое» видано в Києво-Печерській лаврі того ж року. Воно є зразком сарматського бароко й містить герб князів Святополк-Четвертинських, епіграму на нього, посвяту батькові померлого Стефану і саме казання [Крекотень 1987]. В. Крекотень оцінив роботу автора дуже високо, відзначивши, що той якнайкраще скористався нагодою, щоб висловити вимоги й надії «могилянської партії» щодо решток православних магнатських родів та змалювати «образ позитивного героя», гідний бути взірцем належної життєвої поведінки для українсько-білоруських православних аристократів [Крекотень 1987: 250]. В. Крекотень також стверджував, що це була «вже повноцінна й майстерно укладена барокова проповідь, побудована на розгортанні та варіюванні образу шати – образу, видобутого оратором з «гербового клейноду» [Крекотень 1987: 250]. Нарація казання вибудовується на перетині двох топосів – зображення шати та прослави людини. Князь Ілія відомий старожитністю свого роду, який виводиться автором з князів Рюрика, Ігоря й Святослава. Рід має цісарську кров від грекині Анни й Володимира Мономаха; він

поріднився з польськими королями й російськими царями. Другим пунктом прослави постає суспільна діяльність померлого, а саме: послуги польському королю, відвага в бою, мудрість на сеймах. Окрім того, чеснотами Ілії називаються освіченість, братолюбство, врода, невинність. Зображується образ у зіставленні з літературними прецедентами. Скажімо, перемога польського війська над козаками – як звитяга Давида над Голіафом. Цноти померлого показані як такі, що переважають відомі зразки: дружбою перевищує приязнь Геркулеса з Філокетом. Третій пункт – християнські побожні вчинки: тримався православної віри, беріг чистоту, був милосердним і милостивим, готувався до смерті, відвідавши Києво-Печерську Лавру й молившись до Богородиці й печерських подвижників Феодосія й Антонія, висповідався. Казання пересипане прикладами з античної історії й міфології, біблійними оповіданнями. Закінчується воно символічним прощанням князя з усіма через прийом перерахування (королем, військом, митрополитом, батьком і братами, товаришами, слугами й підданими).

Бароковий характер мають і два погребові слова Антонія Радивилівського, присвячені Варнаві Лебедевичу, ігумену Межигірському й Климентію Старушичу, ігумену Видубицькому, виголошені 1664 року [Радивилівський 1894 а, б]. Вони не увійшли в збірники казань. Це – алегоричні проповіді, зміст яких вибудований на порівняннях: першого з перснем, а другого – з зіркою. Продемонструємо це на прикладі одного казання. Автор використовує риторичний прийом цілого й частини, де ціле – церква, а частина – Межигірський ігумен Варнава. Церква постає як персоніфікований образ, що має оздобу, шата – сонце, взуття – місяць, корона – зірки. Усі ці образи мають знаковий характер. Проповідник виписує пластичну картинку: смерть роздягає церкву, вона знімає сонячну шату, коли помирають митрополити, єпископи й архімандрити; коли помирають посполиті – знімає взуття, коли помирають вчителі церкви – знімає корону, коли ігумени – знімає перстень. Основний образ «перстень-ігумен Варнава». Далі йде риторичне розгортання образу: перстень – оздоба руки, ігумен – оздоба церкви і т. ін. Закінчується проповідь прощанням з ігуменом.

Таким чином, надгробні промови XVII століття були й у формі розважань на богословсько-філософські теми, і у вигляді

панегіриків та біографічних викладів. Західні впливи на ці проповіді помітні у кожному тексті. Окремий автор вибирав певну модель, за якою вибудовував проповідь. Погребові промови змінювалися разом з жанром проповіді й суспільною модою. Вони найкраще інформують і про літературні смаки, і про ідеал людини того часу. Вона мала бути побожна, з чеснотами, воцерковлена, якісно виконувати свої обов'язки, захищати Вітчизну.

Безперечно, багатство матеріалу з цієї теми заслуговує на окреме монографічне дослідження. Але вже зараз ми можемо констатувати, що твердження про українську проповідь першої третини XVII століття як виключно візантійсько-слов'янську потребує ретельної ревізії.

Література: *Баранович 1674 а:* Баранович Лазар. Слово над умерлым всяческим / Лазар Баранович // Трубы словес проповѣдных. – К.: Друкарня Києво-Печер. лаври, 1674. – Арк. 318 – 321 зв.; *Баранович 1674 б:* Баранович Лазар Слово погребное над пастырем / Лазар Баранович // Трубы словес проповѣдных. – К.: Друкарня Києво-Печер. лаври, 1674. – Арк. 315-318 зв.; *Возняк 1908:* Возняк М. Причинки до студій над писанням Лаврентія Зизанія / Михайло Возняк // ЗНТШ. – 1908. – Т. 83. – С. 31 – 86; *Галятовський 1987:* Галятовський Іоанікій. Наука, альбо Спосіб зложення казання / Іоанікій Галятовський // Українська література XVII століття. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – Київ : Наукова думка, 1987. – С.117-124; *Євхологiон 1645:* Казання погребное в посполитості над умершим // Євхологiон, або молитвословъ, или требник. – Київ : Друкарня Лаври, 1646. – С.935-946; *Копистенський 1924:* Копистенський Захарія. Казанье на честном погребѣ блаженного мужа Єлисея Плетенецького / Захарія Копистенський // Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. – К., 1924. – С. 111; *Крекотень 1987:* Крекотень В. До історії української барокової учительно-ораторської прози. Казання Ігнатія Оксеновича Старушича на погребі князя Іллі Святополк Четвертинського / В. Крекотень // Українське літературне барокко. – К.: Наукова думка, 1987. – С.244 – 271; *Маслов 1908:* Маслов С. Казанье Мелетия Смотрицкого на честный погреб о. Леонтия Карповича / Маслов С. // ЧИОНИЛ. – 1908. – Кн.20, вып. 2. – С.101 – 119; вып.3. – С.121-155; *Радивиловський 1894 а:* Радивиловський Антоній. Слово на погреб Варнави Лебедевича / Антоній Радивиловський // Антоний Радивилловский, южнорусский проповедник XVII века. – К., 1894. – С. 20 – 30; *Радивиловський 1894 б:* Радивиловський Антоній. Слово на погреб Ігнатія Старушича / Антоній Радивиловський // Антоний Радивилловский, южнорусский проповедник

XVII века.- К., 1894. – С. 30-36; Сакович 1886: Сакович Касіян. Матерія для учиненя подякованя при погребѣ якого зацного человека / Касіян Сакович // Голубев С. История Киевской духовной академии. Вып.1: Период домогилянскій (Приложения) – К., 1886. – С. 41 – 43; *Смотрицький 1620*: Смотрицький Мелетій. Казанье на честный погреб пречестного и превелебного мужа господина и отца Леонтія Карповича / Мелетій Смотрицький. – Вільно, 1620. – 28 арк.; *Стратий 1982*: Стратий Я. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянської академии / Стратий Я., Литвинов В., Андрушко В. – К.: Наукова думка, 1982. – 348 с.; *Транквіліон 1619*: Транквіліон Кирило. Євангеліє учительное / Кирило Транквіліон. – Рахманів, 1619. – Арк. 170 зв – 176; *Трофименко 2014*: Трофименко Т. Ораторсько-учительна проза / Т. Трофименко // Історія української літератури: у 12. Т. 2: Давня література (друга половина XVI – XVIII ст.). – К.: Наукова думка, 2014. – С. 154-165; *Brzozowski 1875*: Brzozowski Mieczysław. Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI – XVIII) / Ks. Mieczysław Brzozowski // Dzieje teologii katolickiej w Polsce. – Lublin: KUL, 1975. -Т. II, cz. I. - S. 361-428; *Nowak 2008*: Nowak Alicja Z. Człowiek wobec wieczności / Alicja Z Nowak. - Kraków: Collegium Columbinum, 2008. – 222 s.; *Panuś 2007*: Panuś Kazimierz, ks. Historia kaznodziejstwa / Ks. Panuś Kazimierz. - Kraków: Salwator, 2007. – S. 235.

В этой статье рассматриваются похоронные проповеди таких авторов XVII века, как Мелетий Смотрицкий, Кирилл Транквиллион Ставровецкий, Касиан Сакович, Захария Копыстенский, Игнатий Старушич, Петр Могила, Антоний Радивиловский, Лазарь Баранович. Автор статьи приходит к выводу, что эти проповеди информируют читателя и о литературных вкусах, и об идеале человека того времени. Он, в соответствии с проповедями, – человек верующий, воцерковленный, качественно исполняет свой общественный долг, защищает Отчизну. Человек в этих проповедях соответствует сарматскому этическому идеалу.

Ключевые слова: похоронные проповеди, идеал человека, барокко, сарматский идеал.

Світлана Бородіца, доц. (Тернопіль)

ББК 84.4 УКР

УДК 821.161.2

Проза Володимира Лиса в сучасному українському літературному дискурсі

У статті окреслюється феномен творчого мислення Володимира Лиса в контексті українського прозопису початку XXI століття,